

TÜRK TOPLUMUNDA SOSYAL KONTROL ARACI OLARAK CEZA VE ÖDÜLLENDİRME (*)

Ord. Prof. Dr. Sulhi DÖNMEZER

Sosyal Kontrol Kavramı

1. — İncelememizin konusu "*Türk toplumunda sosyal kontrol aracı olarak ceza ve ödüllendirme*"dir. Söze "*sosyal kontrol*" kavramının genel olarak açıklamasını yaparak başlamak, sonra Türk toplumunda geçerli sosyal kontrol sisteminde ceza ve ödüllendirme kurumlarının yerlerini belirlemek uygun olacaktır. Böylece Ceza Hukuku ve Kriminoloji Uygulama ve Araştırma Merkezinin bu yıl tertiplediği tartışmalı konferanslar arasında suç, *sapma sosyolojisine* ilişkin bir konuşmayı da yapmış bulunacağız.

Hemen belirtelim ki, sosyal kontrol ve "*sapma*" (deviance) kavramları içiçedir; birbirlerine bağlıdır, birine değinmeden diğerini açıklamak mümkün olamaz. Bu sebeple konuşmamızda her iki kavramı ayrı ayrı belirlemek gerekecektir.

Sosyal kontrol kavramının tanımlanması bakımından sosyologlar arasında bir mutabakat var ise de, bunun içeriği ve kapsamı hususunda da aynı uzlaşmanın var olduğu söylenemez: bazı sosyologlara göre, sosyal kontrol kavramından "*sosyal düzenin devamını sağlamak, sapmayı önlemek için toplum ve sosyal gruplar tarafından kullanılan mekanizmalar, araçlar ve bunların ahenk içinde birlikte işlemlerini temin eden bütün süreçler*" anlaşılır. Böylece tüm toplumsal normlar, işbölümü, kurumlar sosyal kontrol çerçevesinde kabul edilmek gerekecektir.

(*) 30 Mart 1982 tarihinde Ceza Hukuku ve Kriminoloji Araştırma ve Uygulama Merkezinde verilen Konferans.

Bizim görüşümüze göre ise, sosyal kontrol, toplum mensuplarının diğerlerince beklenen tarz ve şekilde hareket etmelerini ve böylece başkalarının ne tarzda hareket edeceklerini önceden tahmin edebilmemizi sağlayan mekanizmalar, araç ve süreçlerdir. Böylece toplum fertlerinin kendilerinden diğer fertlerin intizar ettikleri beklentilere uymaları, sosyal kontrol marifetile sağlanır.

Bilindiği üzere, toplum hayatında kişiler, belirli statüler (sosyal mevkiler) işgal eden ve bunlara bağlı rolleri yerine getiren varlıklardır. Sosyal roller ise, normatif niteliktedir; sosyal rollerin icapları normlara göre yerine getirilmektedir. İnsanların, inanç ve davranışlarını değiştirerek, grubun diğer üyelerine benzer şekil almalarına (conformity) *uyum* denilir. Bu değişim, grubun inanç ve davranışlarının “doğru” olarak kabul edilmesinden, kişinin bunları özel olarak benimsemiş bulunmasından hâsıl olabilir. Bu gibi hallerde, grubun inançları kişinin de inançları halini almış olur. Kişinin, içinde bulunduğu veya katıldığı grubun inanç ve davranışlarına uyması, sırf kamuya ters düşmemek (public compliance), böyle gözükmek için grup baskılarına uyulmuş bulunulmasından da ileri gelebilir: ferdin kendisine özgü inançlarında değişme yoktur; ancak topluma ters düşmemek için, uyarlı tutum takınılmaktadır. Bu gibi hallerde, tanıdığımız kişiler için belirtilen tarzda hareket ettiklerinde “sen onun dış haline bakma, onun içi aynı kalmıştır, eskisi gibidir,” diyoruz. Ancak, bu iki tür uyum, nitelik yönünden farklı ise de, bunları birbirinden fiilen ayırmak çok zordur. Kişinin belirli bir tutumu, inanarak mı, yoksa “defi belâ” kabilinden mi takınmış bulunduğunu belirlemek, bu ayrımı yapmak çok kere mümkün olamaz.

Bütün bunlara karşılık, kişi, grubun davranış, tutum ve inançlarına uymak için kendi inanç ve davranışlarını değiştirmiyorsa, bu hale de *sapma* (deviance) denilir.

O halde, normlara aykırı hareket eden kişinin durumu, dıştan gözlemi yapıldığında, sapmadır. Böyle olunca, sosyal kontrol mekanizmaları, kişilerin normlara uygun biçimde (conformist) hareket etmeye yöneltmeleri amacını güden ve normlardan sapıcı (non conformist) hareketlerden sakınmalarını, çekinmelerini temin etme hedefine yönelik araçlardır.

Sosyal kontrol mekanizmaları, böylece özetlenen amaçları izleyerek hedeflerine ulaşırlarken aynı zamanda "sosyal düzeni" de sağlamış olurlar.

Sosyal Düzen

2. — Bir toplumun sosyal düzeni "kişilerin karşılıklı ilişkilerinden ve sosyal sistemin yumuşak olarak çalışmasını sağlamak üzere faaliyette bulunan örf ve adetlerden oluşur". Milyonlarca nüfusu ihtiva eden büyük bir şehir toplumunda insanların birlikte ve uyumlu olarak, ahenk içinde yaşayabilmeleri sözkonusu düzenin etkinlikle işleyebilmesine bağlıdır. Toplum içinde beraberce yaşayan büyük çoğunluğun davranış, tavır ve hareket ve tutumlarının önceden doğru olarak tahmin edilebilmesi imkânına sahip bulunulmadığı takdirde, en küçük sosyal grup sistemlerinin dahi sürekli işleyebilmesi mümkün olamaz. O halde, toplum düzeninin korunması, sistem içinde yer almış bulunan kişilerin davranış, tavır ve hareketlerini etkileyerek, bunların sosyal normlara uygun surette faaliyetlerini ve böylece adigeçenlerin fiil ve hareketlerinin önceden tahmin edilebilir hale gelmesini sağlayacak metodların, mekanizmaların, sosyal kontrol araçlarının varlığına ve işlemesine bağlıdır.

Bu olgunun gerçekleşebilmesi toplumun düzenli bir ilişkiler şebekesi olmasını gerektirir. Toplum bireyleri yani belirli statüleri, sosyal mevkileri işgal eden insanlar, statülere bağlı rolleri normlara göre oynadıkları ve böylece eylemlerinin önceden başkalarınınca tahminini mümkün kıldıkları takdirde sözügeçen olgu gerçekleşmek imkânını bulur. Görevler herkesin normlara sadık olarak oynayacakları roller çerçevesinde yerine getirilmelidir. Bundan karşılıklı haklar ve görevler, ödevler doğar. İşte aslında, bu karşılıklı haklar, görev ve ödevler şebekesinin varlığını sürdürerek yumuşak bir şekilde işlemesini sağlayan mekanizmalar neticeten "sosyal kontrol" kavramının muhtevasını meydana getirmektedirler.

Sosyalleşme

3. — Gelişmiş, nüfusu milyonları aşan insan toplumlarında sosyal kontrol fonksiyonunun yerine getirilmesi için, toplumun mensupları o çeşit bir kişilik, karakter ve mizaç elde etmelidirler ki, adı-

geçenler bir toplumun üyeleri olarak hareket etmeye mecbur oldukları biçimde davranışlarda bulunmak istesinler. Kendileri için, objektif olarak esasen mecburi ve zorunlu olanı yapmayı arzu etsinler; hatta bu hal onlar için bir zevk teşkil etsin. Bu ise, toplum üyelerinin, kendilerine düşen rolleri açıklanan biçimde yerine getirecek surette *sosyalleştirilmiş* bulunmalarına bağlıdır. 7 yaşındaki küçük bir çocuğa, tabiatında mevcut bazı reflekslerin, dürtülerin faaliyetini tatil etmek suretile bir ilkokulun dershanesinde, saatlerce sessiz sedasız oturarak, Hocanın dediklerini yapmayı kabul ettiren, bir erkeği, diğer hayvan türlerindeki erkek cinsiyetinden farklı olarak hürriyetlerinin bir kısmından vazgeçip eşine ve çocuklarına karşı sosyal sorumluluk taşımaya ikna eden bu mekanizma “sosyalleşme” dir. Kişinin içine, sosyalleştirme marifetile öyle bir takım kutsal duygular, muhabbetler, sevgiler, aşklar, fedakârlık istemleri ve diğerleri yerleştirilmektedir ki, biraz evvel değinilen olgu kendiliğinden meydana gelmektedir. Sosyalleşme yolu ile oynayacağı rolü cazip kılan arzular, tutumlar, kişinin içersine yerleştirilmekte ve böylece sosyalleşme adetlerimize, arzu ve itiyatlarımıza şekil vermiş olmaktadır.

Bu kısa konuşmada, elbette ki, sosyalleşme hakkında geniş ve özlü bilgileri yansıtmak imkânına sahip değiliz; ancak kısaca şu açıklamayı yapabilir ve tarifi verebiliriz:

Biyolojik bir yaratık olan insanı, belirli bir kültürün unsur ve gereklerine uygun biçimde hareket eden bir varlık haline getiren, toplum kültürünü kuşaklardan kuşaklara nakleden, kişiyi sosyal sistemin bir iştirâkçi üyesi haline sokan, ona insan toplumunun geliştirdiği tavır ve hareket modellerini, örnekleri ve düşünme biçimlerini, durumları müesseseseleşmiş kurallara uygun olarak tarif ve idrak etmek, değerlendirmek yeteneğini sağlayan süreçte sosyalleşme adı verilir. Bu süreç sayesinde ergin kişi, geçirdiği tecrübeler sonucu, çevresine uyumunu sağlayan geniş bir örnekler tümünü öğrenmekte, iktisap etmektedir. Bu örnekler, kişinin karşı karşıya kalacağı çeşitli durumlarda nasıl hareket edeceğini önceden tayin etmekte ve onun insan olarak sıfat ve vasıflarını imâl eylemektedir. Bir bakıma sosyalleşme bu sıfat ve vasıfların elde edilmesini sağlayan mekanizma olarak da tanımlanabilir.

4. — Az sayıda davranış tiplerinin, örneklerin, kanunî ve moral değerlerin mevcut bulunduğu bütünleşmiş bir kültürde sosyalleşme

yumuşak olarak ve problem çıkarmaksızın işleyebilir; böyle bir kültürde ebeveynin sözleri ile yansıttığı kültürel normlar, toplumun diğer kısımları tarafından da güçlendirilir. Fakat özellikle hızla değişen bir toplumda, fizik hareketliliğin çok hızlı olduğu bir grupta normlar kısa zaman süreleri içinde değişip yeni kurallar eskilerinin yerlerini alacağından, sosyalleşme süreci işleyişinde güçlüklerle karşılaşır. Zira böyle bir toplumda eski geleneksel durumlar, sözgelimi din, cami, kilise, havra, pagot, okullar insanların ihtiraslardan uzak kalarak ve hemcinslerine yardım ederek yaşamalarını telkinde devam ederler, ama, iş hayatı, kâr elde etmek isteği, rekabet mücadelesindeki şiddet, ve benzerleri bu kere tam tersini yaparak insanları ihtilâflara sevketmekte ve bunlar için dişe diş mücadele etmeyi tavsiye eylemektedir. Bu sebeple hemen açıklayalım ki, sosyalleşme basit, tekçi bir süreç değildir; tam tersine bağımsız olarak çalışan birbirinden ayrı ve hatta bazan birbirine zıt çok sayıdaki süreçlerden oluşmaktadır. Bir otomobilin yapımında da birbirinden ayrı, değişik süreçler üretici amaçlarla kullanılır; ama bu elle tutulup gözle görülebilen ayrı süreçler, birbiri ile ahenkli şekilde faaliyette bulunmaktadırlar. Oysa, insan imâl olunurken etki yapan sözünü ettiğimiz birbirinden ayrı sosyalleştirme süreçleri, çok kere farklı ve hatta birbirleriyle ihtilâf halindeki hedeflere doğru işlemekte ve bunun sonucu olarak da insan sosyal bakımdan tutarsız biçimlerde hareket edebilmektedir. Ancak, kişi bu değişik sosyalleştirme süreçlerinin hepsinin bileşik, ortak sonucu olarak şekil almaktadır. Bazı mubalagacı moralistler çağımızda, sözgelimi sinema ve televizyonun özellikle çocuklar üzerindeki kötü etkilerinden söz etmektedirler. Aslında insan kişiliği değişik sosyalleşme süreçlerinin ortak bir sonucu olduğundan ve dolayısıyla sinema ve televizyonun kötü etkilerini, başka süreçler telâfi edebileceğinden, bu tarzdaki abartılmış beyanlarda tam bir isabetin bulunduğu söylenemez. Gerçekten de bir yönden gelen menfi etkileri telâfi eden ve diğer yönden gelen pozitif etkiler vardır. Menfî etkiler hatta bazan, pozitif etkilerin değerlerini vurgulamak imkânını verdikleri için, yararlı bile olabilirler. “Sosyal bilimcilere göre, sapıcı davranışta bulunan kişi, sosyalleştirme sürecinin kişiliği içine kültürel kuralları yerleştirmek hususunda başarısız kaldığı bireydir. Sosyalleşme süreci başarılı olduğunda, kişi kendisini saran normları kabul etmekte ve kültürün tasvip olunan değer ve amaçları artık onun bakımından duygusal ihtiyaçlar haline gel-

mektedir; kültürün koyduğu tabular, kişinin bilinç ve vicdanının bir kısmı halini almaktadırlar. Fert, kültür normlarını o suretle içine geçirmektedir ki, çok büyük bir ihtimal ile otomatik ve mekanik olarak kendisinden beklendiği gibi hareket edecektir. Böylece çocuklar mutlu, sevgi ve şefkat dolu mutad tipe uygun bir aile içinde sosyalleştiklerinde, genel olarak güvenli, iyi uyum yapmış bir kişiliğe sahip olacaklar ve birçok bakımdan toplumun kurallarına uygun davranışlar elde edecekler, başarılı evlilikler yapacaklar ve kendi çocukları için de mutlu, şefkatli, kurallara ve tipe uygun bir yuva meydana getireceklerdir; süreç de böylece devam edip gidecektir". Demek oluyor ki, iyice bütünleşmiş ve aynı bir davranış tipinin, kanun ve moral değerlerin mevcut bulunduğu bir toplumda sosyalleşme rahatlıkla amacına yönelebilmektedir.

Sosyal Grup Baskıları

5. — Sosyal kontrol mekanizmasını işleten ikinci husus, kişinin özellikle ilk gruplar içinde itibar, statü kazanmak hususundaki psikolojik ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç kişinin grup tarafından kabul edilmesini gerektirmekte ve dolayısıyla grup normlarına uyulması hususunda en güçlü bir aracı oluşturmaktadır. Çünkü, ilk gruplar içindeki kişinin yerini, statü, mevki ve itibarını koruması bir coşkunluk zorunudur. Bu olguyu ferdin üzerinde sürekli bir grup baskısı olarak da tanımlayabiliriz.

Bu sebeple, gruplara yeniden katılanlar çok daha dikkatle ve titizlikle grup normlarına uyarlar; din değiştirenler, ötedenberi o dinin mensubu bulunanlara nazaran çok daha sofu olurlar, çünkü bunlar hakkında toplumda daima şüpheler olur. Bu şüpheleri kaldırmak bir ihtiyaçtır. Oysa, dikkat ve itina ile uyulan grup kuralları, kişinin grup tarafından kabulü ve statü elde etmesi için çok daha etkin olur. Özellikle sosyolojide ilk grupların kontrol ve baskı etkisinin çok daha güçlü olduğu ötedenberi bilinmektedir. Bu tür gruplar içinde yaşayan kişiler, çok daha titizlikle grup normlarına uymaktadırlar.

Zira, bu tür grupların, mensuplarını normlarına uydurmak hususunda başvurdukları, kendilerine özgü araçları vardır: Eskimolar küçük düşürme, alay etme, hareketleri kahkaha ile karşılama gibi araçları birer sosyal kontrol aleti olarak kurumlaştırmışlardır. Özellikle

kişinin hakkında dedikodu edilmesi başta gelen sosyal kontrol araçlarından birisini oluşturmaktadır. Dikkat edilmelidir ki, çağımızın karmaşık sanayi toplumları içinde, okul, cezaevi gibi küçük gruplar arasında yaşama mecburiyeti, ilk grupların çok güçlü kontrol kabiliyetini kişilerin tecrübe etmelerini mümkün kılmaktadır. Bu kontrol biçimi bazan kollektif cezalar niteliğini de alabiliyor. *Horton* ve *Hund*'un açıkladıkları gibi grup baskısının bir tür kontrol aracı olarak kullanılması çok maharetli, usta bir liderliği ve otoriteyi gerektirir.

Sözü edilen ilk grup kontrolü yanında önemli diğer bir araç da ikinci derecedeki grup kontrolüdür.

İkinci Derecede Grup Kontrolü

6. — Gerçekten ilk grup kontrolü, resmî ve şekli olmayan, içtenlikle yürütülen bir denetim biçimidir. Oysa, ikinci derecede gruplar, bilindiği üzere çok daha geniş, gayri şahsî ve belirli maksatlarla uzmanlaşmış grupları oluştururlar. Ancak, bu tür gruplarda etkin bir kontrol aracı olarak fonksiyon görmektedirler. Bir kere yukarıda değinilen gülünç olma, alay edilme, hakkında dedikodu yapılması, kişinin fiilen toplum dışında bırakılması gibi kontrol araçları ikinci derecede gruplarda yer almış bulunan ilk gruplar içerisinde de işlemekte ve fert üzerindeki etkisini göstermekte devam etmektedir.

Ayrıca ikinci derecede gruplar içinde işlemekte bulunan karakteristik, resmî ve şekli kontrol da vardır: bunlar hukuk düzeninin oluştuğu kurallar, standartlaştırılmış usuller, propaganda, kamu ilişkileri, terfiler ve rütbe verilmesi, ödüller ve resmî cezalar ve cezaları uygulamak üzere örgütlenmiş kurum ve süreçlerdir.

Kişinin ilk grup ilişkileri dışına çıkararak, kendisini gözden kaybettirmesinin kolaylıkla mümkün olduğu geniş insan toplumlarında şekli olmayan, ilk grup tipi kontrollerin artık yeterli bulunmayacağı açıktır. Çünkü bu tür toplumlarda insanların belirli statülerini işgal ederek rollerini oynamaları ve karşılıkları almaları da zorunludur. Ayrıca büyük insan toplumlarından oluşan karmaşık kültürler içerisinde *alt kültürler*, *karşı kültürler* oluşacak ve büyük toplumun kurallarını reddeden kimseler bu alt gruplara iltica ederek

varlıklarını sürdürebilecekler ve binnetice esasta toplumsal ana kültürden ve onun kurallarından, normlarından sapan bu kişiler duygusal ihtiyaçlarını bu alt gruplarda giderebileceklerdir. Ancak, bu kere de sözkonusu alt grupların baskılarına tabi olacaklardır. Ancak, alt grup, kişiyi büyük kültür grubunun etki ve baskılarına karşı tecrit edecektir. Bu sebeple, tüm toplumun, kanunlar ve kanunî cezalar şeklinde kendisini gösteren kuvvete, güce, cebre başvurması gerekecektir. Sözkonusu güç kullanma, başarılı olsun veya olmasın, buna müracaat etmekten başka bir çare yoktur. “Ceza ile bir sonuca varılmaz” denildiği çok kere görülür ama, ceza vermeden de toplumsal hayatın mümkün olamayacağı kısa zaman sonra hemen anlaşılır.

Sosyal Onamama (Ademî Tasvip)

7. — Görülüyor ki, grup baskılarına uymak, aslında, sosyal tasvipsizliğe uğramaktan kaçınmak içindir; zira sosyal bakımdan onanmama insan için nahoştur; “sözkonusu sosyal sansürden kaçınmak maksadı ile normlara uyulmaktadır”. Bir yandan sosyal tasvipsizlikten kaçınılırken diğer yandan, başkalarının kişiden hoşlanması ve kişinin grup tarafından kabul edilmesi ihtiyacı da kendiliğinden giderilmiş olmaktadır. Uyma bakımından bu etmen özellikle çocuklarda ve gençlerde etkindir; zira bu yaşlarda, toplum tarafından, grup tarafından kabul edilme ihtiyacı çok daha güçlüdür. Yaşlı ve olgun insanlar, kendilerini toplumdan tecrit ederek, teşkil ettikleri kendilerine özgü dünyada sözgelimi kitaplarını okuyarak, şiirler yazarak, hatıralarını tazeliyerek kendi başlarına ve kendilerine yetmek suretile yaşayabilirler. Bütün bunlardan mahrum bulunan çocuk ve gençler çevreye uyum sağlamak için, grup tarafından mutlaka kabul edilmek ihtiyacı içindedirler.

Diğer yandan aynı bir insanda yer alan düşünceler çok kere birbirile çelişkili niteliktedirler. İnsanların çoğu bu ahenksizliği azaltmak, birbirile uyumlu düşüncelere sahip olmak yönteminde güdülenmişlerdir; toplumsal normlara uyma ise, sözkonusu nahoş çekişmeleri, zıtlaşmaları bertaraf etmenin en kolay yoludur.

İnsanları normlara uyucu davranışlara sevkeden diğer bir olgu da “*sosyol mukayese*” ve “*yollama yapılan grup*” kavramlarıdır. İn-

sanlar, “doğru” nun tam olarak neden ibaret bulunduğunu tayin etmenin zor olduğu müphem durumlarda, kendilerine benzeyen diğer kişilerin düşünce ve davranışlarına ve yollama yapılan grup imajına bakmakta ve bunlara göre problemlerini çözümlenmektedirler.

Uyum ve Otoriteye İtaat

8. — Bu bahiste, *uyum* ve *otoriteye itaat* kavramları üzerinde de kısaca duralım: Uymadan maksadın, kişinin işgal eylediği statüye, sosyal mevkiye bağlı rollerin, idare edici normlarına göre oynanması demek olduğunu açıklamıştık. O halde uyumun bir yönünü de otoriteye itaat oluşturacaktır. Kaldı ki, sosyal normlar otorite taşıyan standartlar olarak tarif edilmektedirler.

Yapılan araştırmalar, otoriteye itaat olgusunun insanlar arasında ne kadar yaygın bulunduğunu ve sosyal grubu temsil ettiği kabul edilen kişilerin hatta ağır ve başkalarına acı verecek tabiattaki emirlerine dahi yüksek oranda uyulduğunu, göstermektedir: gruplar o tarzda bir yapıya sahiptirler ki, itaat bu grupların işleyebilmesi için zorunludur. Uygulamada işkencenin bazı dönemlerde çok yoğun biçimde yaygınlaşabilmesini de bu durum izah edebilmektedir. Gerçekten işkence edenlerin, sonradan işkence ettikleri kişilere tesadüf ettiklerinde dostça davranmaya çabaladıkları, kendilerine verilen emri yerine getirmiş olmaları dolayısıyla işkence yaptıklarını, muhatap olanların mazur göreceklerini sandıkları müşahede edilmektedir.

Özet

9. — Buraya kadar açıkladıklarımızı özetleyecek olursak, insan toplumunda işleyen sosyal kontrol araçlarını iki kısma bölmek gerekecektir: 1) Birincisi kişilerin toplum kültürünün gereklerine uygun biçimde sosyalleştirilmiş olmaları ve ilk ve ikinci derecede gruplar tarafından uygulanan ve değişik şekillerde kendisini gösteren grup baskıları, 2) resmî, şeklî sosyal kontrol.

Şimdi, konuşmamızın daha başlangıcında sözünü ettiğimiz *sapma* (*déviation*) kavramına kısaca değinmemiz uygun olacaktır.

Sapma

10. — Yukarıda belirttiğimiz sosyal kontrol mekanizma, araç ve süreçlerinin işlemekte bulunmasına rağmen bazı kişiler, belirli şartlar altında kendilerinden beklenenden başka biçimlerde davranmakta ve norm ve kurumların gereklerinden sapmaktadırlar. Hiçbir Toplum bütün fertlerini kendilerinden beklendiği gibi davranışlarda bulundurtabilmeye muvaffak olamamıştır.

Antropoloji, Tarih ve Mukayeseli Hukuk, insan ilişkileri içinde geçerli idare edici normlara göre, belirli bir zaman ve mekânda sapıcı sayılmamış herhangi bir beşerî eylem, tutum veya görünüşün mevcut bulunmadığını ortaya koyuyor. Değişik zamanlarda, değişik kültürler bazı davranışlar üzerine tabular koymuşlar ve yerine göre bu davranış, tutum veya eylemleri, tavır ve hareketleri şiddetle cezalandırmışlardır. O kadar ki, resmen ihdas edilmiş ve uygulanmış olan kurallar nefes alma, görme, dokunma yeme ve içme gibi biyolojik tipteki eylem ve davranışları bile bazı özel şartlar içinde yasaklamış ve sapma saymışlardır. Buna karşılık yine bazı özel şartlar altında, adam öldürme, müessir fiil, ırza geçme, hırsızlık, yağma, yangın çıkarmak gibi fiillere müsaade edilmiştir. Değişen şartlar, dinî, cinsî saldırgan ve ticarî davranış, tavır ve hareketleri resmî sosyal kontrol içine almış veya bunun dışına çıkarmıştır.

Sapıcı sayılan eylemler toplumlar içinde hatta kısa zaman sürelerinde bile değişmektedir. *Lemert*'in sunduğu bir misali tekrarlayarak diyebiliriz ki, "bir kokteyl partinin başlangıcında ileri derecede saldırgan sayılan bir davranış, tavır ve hareket aynı partinin sonuna doğru kabule şayan hale gelebilir veya sayılabilir". Hatta insanların kullandıkları dil, kelimeler dahi yerine, zamanına ve içinde bulunulan kültüre göre, bir sapma teşkil edebilmektedir: belirli alt kültürler ve karşı kültürler içinde uyum alameti olan argo, tüm toplum bakımından bir sapmadır. Ülkemizde şimdi Osmanlıca adı verilen Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin çokça yer aldığı Türkçenin, bugün bir bilim adamı tarafından kullanılması belki de bir sapma sayılır; ama yine bugün abartılmış biçimde uydurmaca kelimelerin arka arkaya dizilerek kullanılması da bir sapma sayılıyor; hatta böylelerini taklit ederek konuşanlar bunu adigeçenlerle istihza amacı ile yapıyorlar, onların sapıcı eylemlerini belirtmek

istiyorlar. Oysa, bundan belki de birkaç yıl önce durum böyle telakki edilmiyordu.

Toplumun normlarından sapanların, bütün insan toplumlarında nahoş telakki edilmelerine ve yine bütün insan toplumlarının sapıcı eylem sahiplerini gruba kabul etmemek, küçük görüp alay etmekten başlayarak, sürgüne, işkenceye, hapse, ölüme ve hatta parçalamaya kadar değişen cezalarla karşılaşmış bulunmalarına rağmen, bazı insanların sosyal normlardan yine de ne için saptıkları konusu Psikoloji ve Sosyoloji ve tabii olarak başta Kriminoloji'nin önemli meşgalelerinden birisini oluşturmaktadır. Bu konuda katkılı olması gereken bilimler arasına Sosyal Psikolojiyi de koymak gerekir.

Sapmanın Muhtevası

11. — İnsan toplumunda sapma, sadece ceza kanunlarını ihlâl eden eylemlerden yani kanunî suçlardan ibaret değildir; hatta belki bu tür sapmalar, tüm sapmaların küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Sapma aslında çok değişik şekiller alabilir: toplumdan kendisini tecrit eden dinsiz, hipi, günahkâr ya da çok sofu, herkesin kullandığı dil yerine uydurmaca kelimelerle eser yazmaya yeltenen bilim adamı, bunların hepsi birer sapıcıdırlar.

Aslında Becker'in belirttiği gibi, bir kimseye toplumda sapıcı etiketinin yapıştırılmasını sonuçlayan şey onun tarafından işlenen fiilin niteliği değildir ve fakat daha çok, faile başkalarının sapıcı sayarak kural ve müeyyideleri uygulamış bulunmalarıdır.

Sapıcı, kendisine bu etiketin başarı ile yapıştırıldığı kişi ve sapıcı davranış, toplumun yani diğer kişilerin sapıcı olarak damgaladıkları davranıştır.

Sosyoloji bakımından sapmanın bir takım temel tipleri vardır.

Sapmanın Tipleri

12. — 1) *Kültürel ve psikolojik sapma*: kişi, sosyal normlardan şahsiyetine özgü sebeplerle veya sosyal davranışları nedeni ile veya her ikisi dolayısıyla sapabilir. O halde, kültürden sapanlar ve psikolojik sebeplerle kurallardan sapanlar vardır; ama bu her ikisi birbirile tam bir ilişki halindedirler. Sözgelimi, radikal tabiattaki ve nitelikteki siyasî davranışların hem alt kültürü ve hem de karışık kişilik

yapısının sonucu olması gibi, Tedhiş hareketlerine katılanların kişilik yapıları bu hususta etkili olduğu gibi, bunları ihata eden sosyo-ekonomik şartlar da olayların gelişmesinde tesir yapmış olabilir.

2) *Bireysel sapma ve grup sapması*: toplumlarda, ortak tüm kültürden sapan alt kültürler vardır; bunların normları ortak kültürce reddolunmaktadır. Alt kültürler içinde geçerli ve uyumlu sayılan davranışlar, tüm toplum bakımından sapma sayılmaktadır. Bir de alt kültürün normlarını reddederek, kurallardan sapan ferdî sapıcılar vardır: hipiler, uyuşturucu madde kullananlar, eşcinseller, grup sapması kategorisini teşkil ederler. Buna karşılık, uyuşturucu maddeleri alt kültürün belirttiği şekiller dışında kullananlar ise, bireysel sapıcılarıdır.

Alt gruplar, sapmayı güçlendirir ve müeyyidelendirirler; bunlar, üyelerine, uyucu eleştirilere karşı duygusal himaye sağlar ve yeni sapıcıların böylece yetişmesini kolaylaştırırlar.

3) *İlk ve İkinci derecede sapma*: Lemert'in açıkladığı gibi sapıcı fert, kendisini "namuslu bir kişi olarak saydığı ve sapıcı eylemi bir rolün sosyal bakımdan kabul edilebilecek fonksiyonu olarak telakki eylediği hallerde ilk tipte (Primary type) bir sapma sözkonusu olur. İkinci derecede sapma ise, kişinin kamu tarafından sapıcı olarak tanınmasını izleyen haldir. Bu bakımdan *damgalama süreci* çok önemlidir; zira bu hal bir daha dönüşü olmayan bir hayat organizasyonunun başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Bundan sonra kişi uymayı güçlendirici kuvvetlerin etkisinden tecrit edilmiş ve toplum dışına aynı suretle atılmış kişilerle devamlı şekilde birarada bulunmaya, bir grup teşkil etmeye zorlanmış olmaktadır." Özellikle normal ceza adalet sisteminin bazan beceriksiz müdahaleleri, çocukların böylece damgalanmalarına ve dönüşü olmayan bir hayat yoluna düşmelerine sebebiyet vermektedir. Bununla beraber damgalama sürecinin bazı şartlar altında sapmadan caydırıcı etki yapabildiğini tesbit eden araştırmalar da vardır.

Anomi ve Yabancılaşma

13. — Sapmanın ana sebeplerinden birisi de *anomi ve yabancılaşma*'dır. Anomi, bilindiği üzere, toplumsal kuralların, sosyal normların, grupların, kurumların bağlayıcı güçlerinin ortadan kalkması

demektir. Bu hal ile beraber kişide, hiçbir şeye ve hiçbir kimseye bağlı, ait olmadığı duygusu da meydana gelmektedir. Bilindiği gibi *Durkheim* tarafından ortaya konulan bu terimi sonradan gelen sosyologlar daha da genişletmişlerdir. Anomi, kişinin istikrar sağlayıcı ve güvenilir hiçbir şeye ait ve bağlı olmadığı hususundaki duyguyu da ihtiva eden bir fikir hali olarak ifade edilmiştir. Parsons bu gibi hallerde kişinin tipik tepkisinin güvensizlik olduğunu açıklamaktadır. Ona göre anomi öyle bir haldir ki, bunun içinde bulunan fertler kişiliklerinin istikrarı ve sosyal sistemin yumuşak bir biçimde işlemesi bakımından aslî önem taşıyan kurumlarla birlikte bütünleşmeden de yoksun hale gelmektedirler.

Merton'a göre anomi, toplum mensuplarının meşrû saydıkları hedef, amaç, gaye, yarar ve girişimler ile değer ve normlar arasındaki çelişkiden doğan haldir; kopukluk sapıcı eylemlerle kendisini ortaya koyar. Böylece meşrû amaçlara ulaşmak için kumar, dolandırıcılık veya cebir ve şiddete dayalı suçlara başvurulur. Anomi çok yaygınlaştığı zaman, sapma artık kural sayılır ve bütün sosyal kontrol mekanizması işlemez hale gelir.

Mc Closky ve *Schar*, anominin *Merton*'dan farklı olarak, yalnız başarısızlık halinde değil ve fakat yüksek derecede başarılı olanlar arasında da gözüktüğünü belirtmektedirler.

Anomiye karşılık *yabancılaşıma*, bireyin toplumun değerlerine, çevresine karşı ilişkisinin kaybolması, güçsüz, iktidarsız, kuralsız hale gelmesi ve sosyal yönden tecrit olunması demektir. Yabancılaştıran kişi için sosyal sistem ona yer vermeyen bir haksızlıklar ortamıdır. Dolayısıyla, yabancılaşıma kişi ile toplum arasındaki bütün duygusal ilişkilerin kopmasını ifade eder ve artık bütün kişilik tümü ile bir sapma seklini almış olur.

Kaçma Kuralları, Sapma ve Sosyal Gelişme

14. — Bu bahse son vermeden dikkati çekici iki konuya daha değinmek yerinde olacaktır: gerçekten toplum hayatında öyle bir takım kurallar, normlar, örf ve adetler teşekkül etmiş veya varlıklarını sürdürmekte bulunmuş olabilir ki, bunlar çok sayıda insanın kuvvetle arzu ettikleri şeylerin yapılmasını yasaklayabilirler. Bu gibi hallerde “*kurallardan kaçmayı sağlayan normlar*” (norms of evasion)

teşekkül eder. Sözkonusu normlar kişilerin, karşı cephe almadan kuralların etrafından dolaşmasını sağlarlar. Trafik kurallarının bazılarını ihlâl etmek, az miktarda vergi kaçırmak gibi. Ancak dikkat edilmelidir ki, bir kuralın çoklukla ihlâli, orada bir kaçma kuralının teşekkül ettiğini mutlaka belirlemez. Grup tarafından tanınıp müeyyidelenen bir örnek olduğu zamandır ki, böyle bir kuralın varlığından sözedilebilir. Önemli olan müesseseseleşmiş sapıcı bir davranışın oluştuğunu söyleyebilmektir. Bazı hallerde de sapıcı örnek ne yeter derecede bir kaçma normu olarak oluşmuştur, ne de yeterince toplum tarafından mahkûm edilmektedir. Bu gibi hallerde sapmanın hoş görü ile karşılanması bir tür sosyal kontrol olarak işleyebilir. Sözelimi, gizli bilgi veren fahişe ve kumarbazların bir kısım faaliyetlerine polisçe göz yumulması, cezaevlerindeki dayılara müsamaha edilmesi, çocuk aldırınlara gözlerin kapanması gibi.

Sapma konusunda değinilmesi gereken bir husus da şudur: bir toplumda kurallara uyulması istikrarın ve sürekliliğin şartıdır; ancak sapma, kültürü sosyal değişmelere uydurmanın aynı zamanda bir çaresi ve yolu da olabilir. Böylece bazı sapıcı eylemler yeni bir normun oluşmasının başlangıç noktasını teşkil edebilir. Çok sayıda kişilerin sürekli olarak sapıcı eylemde bulunmaları yeni bir kuralın oluşmasına sebep teşkil edebilir. Ancak toplumun ne türden ve ne yoğunlukta saptmaya müsamaha edebileceğini tayine imkân veren bir ölçü yoktur.

Cezalandırma, Ödüllendirme

15. — Geçen bahislerde işaret olunduğu üzere bir toplumun veya grubun üyelerinin beklentilere uygun surette davranışta bulunmalarını sağlamak üzere kullandığı araç ve süreçlerden oluşan sosyal kontrolün en esaslı unsurlarını meydana getiren sosyalleşme sürecinin işleminde ve sapmanın gerçekleşmesi için veya gerçekleşmesinden sonra başvurulan iki aslî araç, *cezalandırma* ve *ödüllendirme*dir.

Sosyal kontrolün fonksiyonunu gereğince yerine getirebilmesi bakımından sosyalleşme sürecinin kişi üzerinde başarılı olarak ceryani şarttır. Bunun için ise, sosyalleştirme bir tür öğretim biçimi olduğuna göre, sosyalleştirici ajanın sosyalleştirilen kişi üzerinde yerine göre cezalandırma veya ödüllendirmeye başvurması zorunludur. Zira,

cezalandırma psikolojik bakımdan bir tür şartlandırma aracıdır. Kişide arzulanan tavır ve hareketlerin, davranışların yerleşmesi için cezalandırma ve ödüllendirmenin uygun biçimde işletilmesi gereklidir.

Bu maksatla toplumda ve gruplar içinde sosyalleştirici ajanın onaylamadığı tavır ve hareketlere karşı bazan hatta sembolik nitelikte değişik cezalar oluşturulmuştur. Bunların hepsinde müşterek karakter sıkıcı, üzücü, elem ve azap verici, utandırıcı, küçük düşürücü ve nahoş tedbirler niteliğinde bulunmalarıdır. Bir çocuğun arkasına ebeveyn veya hocanın vurduğu bir iki darbe, onda can acıtmaktan çok daha fazla küçük düşürülmüş olma duygusunu meydana getirmesi itibarile bir ceza teşkil eder ve bu bakımdan etkindir. Bu sebeple, küçük düşürülmekten kaçınma duygusunu, ifratlı cezaların yerli yersiz uygulanması sebebi ile kaybeden kişide artık maddî ceza bir etki yapmamaya başlar. Sınıfta haylazlık eden bir çocuğun öğretmen tarafından sınıf dışına atılmasının aslında yaramazı belirli bir süre için özgür kılmak sonucunu husule getireceğinden hatta arzu edilir bir eylem sayılması gerekeceği düşünülebilir; ancak burada asıl etki, küçük düşürme sebebi ile duygusaldır. Sosyalleştirmede ceza böylece, sosyalleştirici ajanın taşıdığı otorite itibarile toplumun onamama duygusunu sembolik olarak açıklaması demektir. İngiliz işçileri, grup normlarını ihlâl eden diğer bir işçiyi "Coventry'ye göndermek suretile" cezalandırırlar; adigeçenle konuşmazlar, kendisine bakmaz ve sorularına cevap vermezler. Yukarda da açıkladığımız gibi, alay etme, gülme, dedikodu yapma da toplumsal hayatta başvurulan bir tür sembolik cezadır.

Buna karşılık sosyalleştirmede en etkin araçlardan birisi olan ödüllendirme kişiye mutlaka maddî, elle tutulabilen şeylerin verilmesi demek değildir. Bazan bir gülümseme, çeneyi okşama, bir liderin kalabalık arasında bir kişinin elini sıkması, hatta ona ismi ile hitap etmesi bir tür ödüllendirmedir. İnsanlarda eylemlerinin toplum tarafından onaylanmaması halinde bazı sıkıntılar içine düşecekleri kanaat ve inancını yerleştirmek, sosyal düzenin varlığını sürdürmesi için şarttır; bu sebeple ceza zorunludur. Küçükler sosyalleştirilirken de, eylemlerinin onaylanmamasına karşı mümkün olduğu kadar erken duyarlı hale getirilmeli ve ilerisi için bu konuda hassasiyet taşıyan bir varlık ve kişilik kazanmaları sağlanmalıdır. Sosyal düzenin yumuşak işlemesini sağlamak bakımından bu husus vazgeçilmezdir.

Psikoloji, sosyalleştirme süreci içinde cezalandırmayı çok dikkatli olarak kullanmak gereğini açıklamaktadır. Zira, yerinde olmayan, basit sapmalar halinde bile uygulanan, sık sık ve ifratlı biçimde başvuru ceza kişiyi yönlendirici etkiyi yapmak şöyle dursun, tam tersine nefreti tahrik eder, sosyalleştirilmesi istenen kişide mukabelede bulunmak, karşılık vermek, kızdırmaktan zevk almak eğilimlerini güçlendirir. Böyle olunca da cezanın amacına yönelik etkisi tümü ile kaybolur. Cezanın korku dürtüsünü tahrik etmesi sebebi ile cezadan kaçma yerine, cezanın heyecan verici bir tür tehlike tehdidi gibi telakki edilmesi durumu hâsıl olur. Kişi, beden gücü itibarile tahammül edebilmek yeteneğine sahip olduğunu anlayınca, artık ceza tehdidi korku değil tam tersine heyecan yaratan bir olgu biçimini alır ve bütün etkinliğini kaybeder. Böyle bir halde sosyalleştirici ajan cezadan beklediği sonucu elde etmek için cezanın dozunu, şiddetini artırmak gerektiği düşüncesinin etkisi altına düşeceğinden ceza artık bir eğitim aracı olmaktan çıkar ve bir tür işkence aleti halini alır. Ana babaları tarafından ağır, kötü muamelelere uğrayarak sakat kalan, hatta ölen çocukların dramında bu psikolojik olgu vardır; çünkü ceza, ne olursa olsun, bir "frustration" etmenidir.

Belirtilen bu hususlar dışında cezanın kişi üzerindeki etkisi, elbette ki, ceza uygulananın kişilik yapısına, özelliklerine de bağlıdır. Hassas kişiler üzerinde ceza o derecede telâş, duygusal karmaşa meydana getirebilir ki, kişi kendisinden beklenen normal ve istenir eylemlerin yapılması bakımından da korkmaya başlayabilir. Başkaları ile ilişkileri bozulur ve sözkonusu ilişkilerde kendisini ifade edemez hale gelir.

Bu hususta Amerika'da yapılan bir psikolojik araştırmanın dikkati çekici olduğunu söylemek uygun olacaktır: Chicago'da içinde hergün binlerce kişinin yemek yediği büyük bir kafeteryada garson kızların çok miktarda tabak ve çanak kırdıkları görülünce, durum dikkatsizliğe bağlanmış ve sakarlıkla itham edilen kızları daha dikkatli harekete sevk etmek üzere, kırılan şeyler karşılığı para cezası konulmuş; aradan bir süre geçince bu kere daha fazla tabak çanak kırıldığı tesbit edilmiş, bunun üzerine bir psikolog çağırılarak durumu incelemesi istenilmiş, psikolog kafeteryadaki çalışma saatlerini yarımsar saatlik bölümlere ayırmış ve tabak ve çanakların, müşterilerin çok yoğun olarak buldukları belirli saatlerde kırıldığını

tesbit etmiş. Garson kızlarla yapılan mülakatta bu saatlerde hizmeti sür'atle vermenin endişesi ile bir kaygı hali içine düşüldüğü meydana çıkmış; kaygı hali hareketlere, eylemlere olan hakimiyeti azalttığından, fazla tabak çanak kırılmasına sebebiyet vermekte idi. Buna bir de ceza tehdidi eklenince sözügeçen kaygı hali daha da şiddetlenmiş olduğundan, kırılan tabak çanak sayısı artıyordu.

Sosyalleştirmede *ödüllendirme*, cezalandırma kadar ve hatta belki de daha fazla etkilidir. Zira ödüllendirme cezalandırmanın yukarıda sözünü ettiğimiz kişiliğe ilişkin mahzurlarını, yan etkilerini husule getirmez. Çocuklar üzerinde yapılan incelemeler, başarılı hareketlerinden dolayı ödüllendirilen çocukların, başarı kazanmak yani uyumlu hareket etmek bakımından daha istekli olduklarını ortaya koymuştur. Başarı başarının anasıdır.

Kültür, Cezalandırma ve Ödüllendirme

16. — İnsan toplumları yani değişik kültürler sosyalleştirmede cezaya ve ödüllendirmeye verdikleri yer, yoğunluk ve önem itibarıyla birbirinden farklıdır. Bazı kültürlerde cezaya ancak çok zorunlu olduğu hallerde ve kadın ve erkek cinsiyeti arasında fazla fark yapmadan, başvurulur. İnsanların hareketleri bakımından genel bir hoşgörü iklimi hâkimdir. Asıl mesele kuralların sosyal normların bizatihî ihlâli değil ve fakat bu ihlâlden ne derecede bir zarar hâsıl olduğudur. Bu tür toplumlara "*hoşgörü toplumu*" (permissive society) denilmektedir. Kültürün normal olarak insanların sosyalleştirilmesi bakımından cezalarda uyguladığı yöntem, mutlaka formel, adlî cezaların tatbiki sürecine de yansiyacaktır ve hoşgörü toplumu niteliğinde bulunan ülkelerde kanunlar ve mahkemelerin "hüküm verme" (sentencing) hususundaki uygulamaları da aynı yöntemde olacaktır. Bir hoşgörü toplumu manzarasını gösteren Amerika Birleşik Devletleri için Reader's Digest'de yayınlanan bir makalede (November 1981, February 1982) "Crime and non Punishment U.S.A." (Suç ve Ceza Yok Ülkesi Amerika) denilmiştir.

Amerikan Ali Mahkemesi Başkanı *Warren E. Burger* şöyle diyor: günbegün Amerika'nın herhangi bir büyük şehrinde işlenen şiddet suçlarının mağdurları, herhangi bir yılda milletlerarası tedhişçiliğin sebep olduklarının üstüne çıkmaktadırlar. Yabancı tedhişçiler hakkın-

da bu derecede nefret duyduğumuz halde, neden dolayı, bunun mahall bir çeşidi karşısında bu derecede müsamaha gösteriyoruz?

Bizim hipotezimiz şudur: bir ülkede sosyalleştirme bakımından kültürün cezalandırma ve ödüllendirmedeki ölçüsü, genel olarak suçların karşılığı konulacak cezaları oluşturan politikaya da yansır; doğumundan itibaren çocuk ve gençleri sosyalleştirirken uygulanan yöntem, suçların karşılığı ceza türlerinin, sürelerinin, uygulamada şekillenen infaz biçimlerinin ölçüsünü de ortaya koyar. Zaten aslında ceza, kültürün isterlerine göre uygun biçimde sosyalleşmemiş bulunan kişiyi yeniden sosyalleştirmenin bir aracı değil midir?

Türk Kültüründe ve Toplumunda Durum

17. — a) Bizim toplumsal kültürümüzde, sosyalleştirmede ceza ve ödüllendirme uygulamasının ne nitelikte bulunduğu hususunda yapılmış bilimsel araştırmaların var olmadığını biliyoruz. Bu itibarla konu dolayısıyla yapılacak açıklamalar kişisel gözlemlerin sonucu olmaktan öteye gidemez. Ancak, toplumda yerleşmiş sosyal değerler, bunları yansıtan deyimler, kitleye yaygın inançlar, bu konuda da belirtici, yansıtıcı, olabilirler: bir kere toplumumuz bir hoşgörü toplumu, müsaade edici toplum değildir; tersine kurallara daima uyumasını vurgulayan, kurallardan sapanlara karşı müsamaha gösterilmesini istemeyen bir kültüre sahibiz. İnsanlarımız, kendilerinin ve yakınlarının kusurlarına karşı hoşgörülü olunmasını isterler ve fakat başkalarının kusurlarını affetme eğilimini taşımazlar. Kuralların başkaları için istisnasız uygulanması istenilir. Bu hal zaman içinde, özellikle Osmanlı döneminde bazı tekkelerin, dervişliğin ortaya çıkışı ile telafi edilmeye çalışılmış ise de, bazı insanların tekkeler içersine kapanarak kendilerini toplumdan tecrit etmeye çalışmalarından öteye giden bir sonuç vermemiştir.

Bugün de toplumumuzda Devletin güçlü olmasını, gözünü kırpmadan en ağır cezaları verebilmesini, ölüm cezasının etkin biçimde uygulanmasını belirten zihniyet geniş ölçüde yaygındır.

18. — b) Geniş ölçüde ceza uygulamasına dayanan ve ödüllendirmeyi az uygulayan bir sosyalleştirme sistemi, kültürümüzün bir parçasını oluşturmaktadır. İnsan eğitimindeki ilkelerimizi tesbit eden halk deyimlerinde bu husus çok açık olarak ifadesini buluyor:

“kızını dövmeleyen dizini döver”; “dayak cennetten çıkmadır”, “kızını kendi haline bırakırsan ya davulcuya, ya da zurnacıya varır”, şairin dediği gibi “tekdir ile uslanmayanın hakkı kötüdür”, “ağaç yaşken eğilir” deyimi sosyalleştirmede, en küçük yaşlardan itibaren güç kullanmayı, ceza uygulaması gerektiğini vurgulamakta değil midir?

Dikkat edilmelidir ki, çocuk terbiyesinde, çocuğu belirli bir hareketten sakınmağa sevk etmek istendiğinde, hemen daima ceza tehdidini öne sürmekteyiz. Çok kere en ağır tehditlerin yapılmasından çekinilmez. Yirmi yaşlarındaki zarif bir genç anne bile, yaramazlık eden çocuğunu bundan caydırmak için “şimdi seni gebertirim” diye bağırabilir.

Çocuk, bir hareketinden men edilmek istendiği zaman, daima o hareketin kötü sonuç vereceğinin muhakkak olduğu tehdidine muhatap kılınır. “Şimdi düşeceksin, kafan patlayacak, bacağı kırılacak, otomobil altında kalacaksın” denilir. Ayrıca ceza uygulaması bakımından kız ve erkek çocuklar arasında fark yapılır.

İlk Grup Baskıları

19. — Buna karşılık bir sosyal kontrol aracı olarak Türk toplumunda grup baskıları batı toplumlarından farklı olarak halâ canlıdır, enerjik ve aktiftir. Özellikle kişi hakkında dedikodu yapılması, sapmayı önleyici güçlü bir etmendir. Kişilerin mensubu oldukları ilk grupların kontrol edici etkileri, sanayileşmiş büyük şehirlerimizde bile, kısmen de olsa varlığını sürdürmektedir; kırsal bölgelerde ise, geleneksel gücünden hiçbir şey kaybetmemiştir. İnsanlar halâ kendilerini belirli grupların sorumluluk taşıyan ve haklara sahip bulunan üyeleri saymaktadırlar. Karşılıklı yardımlaşma kuralı, özellikle fizik yönünden yardım bekleyene el uzatma davranışı varlığını sürdürüyor. Bu hal, sapma yönteminde olanı durdurma şeklinde de işlemektedir.

Bilindiği gibi, batı ülkelerinde ve özellikle Amerika’da bayılarak yere düşen bir kişiye insanlar başlarını çevirerek ilgi göstermezler; hatta üzerinden atlayarak geçerler. *King, Morgan, Robinson* şu misali vermektedirler: On yaşında bir çocuk annesini ararken kaçırılmış, bir yolunu bularak kalabalık bir karayolunda suçlunun

elinden kaçmayı başarmış ve geçen otomobillere, durup kendisini almaları için bağırp, yalvarmaya ve feryat etmeye başlamış; geçen en az yüz otomobil durmamış, suçlu geri gelip çocuğu almış ve öldürmüş. En az 38 kişi adigeçenin feryatlarını işittikleri halde, içlerinden birisi bile polise telefon etmek zahmetine katlanmamış.

Psikologların "*yardım etme davranışı*" (helping behavior) dedikleri bu davranışın misalleri toplumumuzda çok yaygındır ve bizce, ilk grup baskılarının güçlülüğünden kaynaklanmaktadır.

Geçen yirmi yılın tedhiş olayları, özellikle büyük şehirlerimizde, kültürümüzün bir parçası olan bu yardım etme davranışı üzerinde bir miktar tahribat yapmıştı. Bir otobüsten, öldürülmek üzere zorla indirilen gençlere karşı, otobüste oturanların hiçbir müdahalede bulunmadıkları hatırlanacaktır. Ancak bunun geçici bir kolektif patolojik hal olduğunu, suç korkusunun yaygınlaşmasından doğduğunu ve fakat yapısal olarak Türk insanının davranış biçimi ve kültür değerlerinde bir değişme hasıl olmadığını bugün artık anlayabiliyoruz.

Değerlendirme

19. — Gerçek şudur ki, Ülkemizde gerek şekli ve resmî gerekse resmî olmayan sosyal kontrol bakımından cezanın esas etmen teşkil etmesinin olumlu olduğu kadar olumsuz yönleri ve sonuçları da vardır. Cezanın insanları sapmadan caydırıcı esas etmen olması, sözünü ettiğimiz diğer resmî olmayan sosyal kontrol araçlarının önemini azaltabilir; bu ise, elbette ki, olumsuz etki yapar. Bizim kültürümüzde, sosyal kontrol bakımından esas etmenin ceza olması, yukarıda sözünü ettiğimiz normlardan kaçma kurallarının, örneklerinin çok geniş ölçüde olarak ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Eskiden beri kültürümüzde "hilei şeriyecilik", hilesini bulmak uygulaması vardır. Hukukçu, bir bakıma da, cezalarla desteklenen kuralların getirdiği engelleri bertaraf ederek yol açan kişinin mesleğidir. Döviz mevzuatı dışardan mal ihracatını yasaklar ama, bin türlü yolu bulunarak kaçma normları meydana getirilir.

Cezanın ana etmen olması, toplumda otoritenin öneminin vurgulanmasını gerektirir; mutlaka güçlü, kuvvetli bir devleti ve icrâ gücünü zorunlu kılar. Otoritenin öneminin abartılarak vurgulandığı

hallerde ise, otoriterlik tehlikesi daima canlı kalır ve demokrasi için tehdit unsuru her zaman ortaya çıkabilir. Düzenin özellikle kuvvet ve cebirle korunduğu toplumlarda ise, kuvvetin zaafa uğradığı hallerde sapmalar büyük bir hızla artabilir.

BİBLİYOGRAFYA

Sulhi DÖNMEZER, Sosyoloji, 8. bası, Ankara 1982.

BREDEMEIER - STEPHENSON, The Analysis of Social Systems, Holt, New York 1962.

Howard BECKER, Outsiders, 1963.

Marshall CLINARD, Sociology of Deviant Behavior 3 rd edit., 1968.

Sulhi DÖNMEZER, Kriminoloji, 6. bası, İstanbul 1981. Bu eserdeki Bibliyografya.

DYNES, CLARKE, DINITZ, ISHINO, Social Problems, Dissensus and Deviation in an Industrial Society, New York 1964.

Daniel GLASER, Social Deviance 1971.

International Encyclopedia of Social Sciences.

KUTCHINSKY, Sociological Aspects of Deviance and Criminality (Ninth Conference of Directors of Criminological Research Intitutes, Perception of Deviance, 1971).

Richard T. LAPIERE, A Theory of Social Control, New York 1954.

Edwin M. LEMERT, Human Deviance, Social Problems, Social Control 1967.

Leslie WILKINS, Social Deviance 1965.

C.J. ADCOCK, Fundamentals of Psychology, 1979.

Özellikle bakınız :

MORGAN - KING - ROBINSON, Introduction to Psychology, 6 th edit., 1979.

HORTON - HUNT, Sociology, 5 th edit., 1980.